

Істотним недоліком Закону є те, що він не містить механізму виплати винагороди за використання винаходів у випадках поза ліцензійними договорами. До речі, Закон не містить і механізму використання винаходів. Серйозною прогалиною Закону є така ж відсутність механізму державного стимулювання винахідництва і винахідників, а також використання винаходів.

За Законом винахідник може передати своє право на одержання патенту Фонду винаходів України /ст. 10 Закону/. Ця стаття також породжує ряд запитань: яка компенсація винахіднику за передачу свого права на одержання патенту Фонду? Чи можна передати Фонду уже одержаний патент, або передати патент після збігу певного терміну його дії? чи має право патентовласник на якусь винагороду у цих випадках? І це ще не повний їх перелік.

Закон містить ряд інших досить серйозних недоліків, але обмежений обсяг статті не дозволяє їх проаналізувати.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 1994 р.

І.М.ДАНЬШИН, член-кор. АПН України

ПРОБЛЕМИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

І. Проблеми детермінації злочинності – найбільш складний блок знань у кримінологічній науці. В минулому, та й зараз названі проблеми не знайшли свого остаточного вирішення. Вони, як і раніше, є дискусійними. Існує багато висловлювань, теорій і концепцій про те, що ж визначає та обумовлює існування і відтворення злочинності. Створене становище є наслідком різних методологічних підходів і поглядів, з яких виходять автори та прихильники цих теорій і концепцій.

Убачається, що найбільш плідною методологічною базою для пояснення джерел злочинності можуть послужити такі принципи і закони діалектики, які закон про загальний, універсальний зв'язок предметів та явищ навколишнього всесвіту, концепція соціального детермінізму, принцип історизму, вчення про діалектичні суперечності, принцип системного підходу при дослідженні соціальних явищ та процесів. Деякі з перелічених філософських категорій були сформульовані ще у давнину, а потім доповнені і розвинуті на протязі ряду століть у працях вчених різних країн. Усі вони уточнюються і збагачуються в світовій науці наших днів. Вирішуючи проблеми детер-

мінації злочинності, кримінологія повинна скористатися цими перевіренними роками філософськими положеннями.

П. а/ Філософська категорія причинності є одним із фундаментальних положень наукового пізнання навколишньої дійсності. Її сутність полягає в тому, що всі реальні явища і процеси виникають і розвиваються закономірно внаслідок існування певних причин. Давнішня ідея про "зв'язок усього", про "ланцюг причин", у сучасних філософських поглядах надійно укріпилась як об'єктивний закон причинності - закон про зв'язок явищ, при якому одне з них /причина/ при цілком визначених умовах з необхідністю породжує, - спричиняє інше явище /наслідок/.

Причинність розглядається в троякому значенні: однозначний причинний зв'язок, коли причина і наслідок відносно відособлені в своєму розвитку явища; причинність як безпосередня взаємодія; причинність як універсальна взаємодія, загальний зв'язок. Причинність у першому і другому розумінні може бути виявлена, коли брати явища ізольовано, умовно вирвавши їх із загального зв'язку. Насправді ж вона в такому "чистому" вигляді, звільненому від інших форм зв'язку, не існує, не відбиває загальний об'єктивний зв'язок предметів та явищ. Лише тільки в третьому випадку причинність проявляє себе в істинному значенні, відбиваючи складну систему зв'язків різноманітних процесів і явищ навколишнього світу, набуваючи характер глобального закону. За його допомогою стає можливим раціональне пояснення зв'язків між явищами, розумна орієнтація в подіях, які відбуваються навколо нас, відтворення вірогідної картини буття.

б/ Закон причинності простягається як на природні явища, так і на явища суспільні. Застосування і конкретизація цього закону для пояснення явищ та процесів, що відбуваються в суспільстві, становить суть соціального детермінізму, ядром якого є визнання закономірного характеру суспільного розвитку. Концепція соціального детермінізму дозволяє з найбільшою адекватністю висвітлювати складну своєрідність причинних зв'язків між різними сторонами суспільного життя.

Однак слід відзначити деякі специфічні особливості проявлення причинності у суспільному середовищі. Тут зв'язок поміж явищами

¹ Див. з цього приводу: Черненко А.К. Причинність в історії. - М.: Мысль, 1983; та ін. роботи.

характеризується не абсолютною неминучістю, тому причинність стосовно суспільства має не жорстку /лінійну/ залежність, а ймовірний характер. В результаті певних обставин конкретний наслідок може настати, а може й не настати. Соціальні явища породжуються, як правило, не одним якимось попереднім явищем, а сукупністю певних явищ та процесів. Ураховуючи те, що суспільство перебуває у безперервному розвитку, причинність у соціальному середовищі має історично-мінливий характер. У зв'язку з цим тут необхідно завжди виходити з принципу історизму, який дає змогу встановлювати конкретний історичний стан об'єкту, який вивчається. І нарешті, особливість зв'язків поміж соціальними явищами полягає в тому, що вони в своїй більшості відбиваються у свідомості людей, виявляються у формі мотивації їх поведінки та цілей, набуваючи властивість інтересів окремих людей і суспільства в цілому¹.

В/ Кожному предмету, явищу притаманні внутрішні протилежності, які перебувають у єдності та взаємодії, в боротьбі поміж собою. На цьому непорушному факті ґрунтується вчення про діалектичну суперечність, яке передбачає роздвоєння єдиного на взаємовиключачі протилежності та взаємовідносини поміж ними. Протилежності – сторони діалектичної суперечності. Нема позитивної сторони поза її ставленням до протилежної, яку слід розглядати як негативну.

Діалектична суперечність на всіх етапах свого виникнення, розгортання та розв'язування є рушійною силою всякого розвитку. Співіснування двох взаємно суперечних сторін, їх боротьба складають сутність руху. Ще Геракліт питання про суперечність зводив до руху через боротьбу протилежностей. Цю ж думку всебічно обґрунтував Гегель, який також виходив з того, що всякий рух за своєю сутністю є діалектика суперечності².

Суперечливість, як невід'ємна властивість речей, притаманна кожному суспільству³. Немає жодного суспільства, яке не було б внутрішньо суперечливим. В ньому має місце, слід підкреслити, одночасна наявність багатьох суперечностей. І кожному з них властиві старі /негативні/ і нові /позитивні/ сторони. Під старими, віджи-

¹ Парнюк А.М. Концепция детерминизма... // Современный детерминизм и наука. Т. I. – Новосибирск, 1975. – С. 8 і далі.

² Гегель Г. Соч. – Т.У. – С. 521; Т. IX. – С. 234.

³ Див.: Дудель С.П., Штракс Т.М. Закон единства и борьбы противоположностей. – М.: Высш. шк., 1987.

варчими сторонами суперечливості маються на увазі ті явища, які на даному етапі їх існування не мають майбутнього і гальмують процес розвитку. Нове, народжуване – це те, що сприяє розвитку, неухильно розвивається, існує в боротьбі зі старим. Всяке суспільство постійно змінюється. Залишаючись єдиним, воно містить у собі внутрішні суперечливі сторони та тенденції. Зрозуміло, дослідження суперечливостей суспільного життя слід також провадити з дотриманням принципу історизму, тобто з урахуванням конкретних історичних умов життєдіяльності даного суспільства.

✓/ Системний підхід /метод/ являє собою методологію спеціально наукового пізнання, яке базується на дослідженні об'єктів і явищ як систем. Під системою мається на думці упорядкована безліч взаємозв'язаних елементів того чи іншого складного цілого. Об'єкт, явище вважаються системою, коли вони можуть бути розчленовані на взаємозв'язані і взаємодіючі частини /елементи/, які, однак, у своїй сукупності складають деяку цілісність. Йдеться про закономірні, об'єктивно цілісні створювання, а не суб'єктивні, логічно-теоретичні побудови, структурний зв'язок окремих частин якої-небудь сукупності предметів, явищ.

Елементи кожної об'єктивної цілісної системи можна уявити як підсистеми вихідної, більшої системи. Виділені таким чином підсистеми, в свою чергу, можуть бути розбиті на взаємозв'язані підсистеми другого і наступного більш низького рівня. Тому у світі існує ієрархія стійких цілісних систем. Усяка система відмежовується від інших систем якісною визначеністю. Вона створює нову якість, яка невідома жодному із її елементів.

Спиралючись на перелічені методологічні передпосилки, розглянемо питання детермінації злочинності.

III. З точки зору системного методу злочинність являє собою порівняно самостійну, динамічну, ймовірну соціальну систему, елементами якої є конкретні злочини, а також окремі види злочинів, об'єднані в однорідні групи. Специфічний зв'язок цих елементів становить не просто сумарне створювання, а якісно інше за своїм змістом явище-злочинність, яка має нові ознаки і тільки їй притаманну закономірність.

Див.: Блауберг И.В., Эдин Э.Т. Становление и сущность системного подхода. – М.: Политиздат, 1973; Введение в философию. Т. 2. – М.: Политиздат, 1989; та ін.

"Конкретний злочин", "окремий вид /група/ однорідних злочинів", "злочинність" – не є тотожними поняттями. Ці поняття принципово відрізняються. Вони перебувають у діалектичному взаємозв'язку одиничного, особливого і загального. Злочин /одиничне/ проявляється в певному виді злочинів /особливе/ і в злочинності в цілому /загальне/. Злочинність виражає найбільш істотні риси окремих видів /груп/ злочинів, абстрагуючись від випадкових та індивідуальних ознак, які мають значення для конкретних злочинів. Як категорія загального, вона вказує на стійкий, істотний і повторюваний зв'язок явищ, які неможливо відвити навіть при найретельнішому аналізові конкретних злочинів, хоча останні глибші за внутрішнім змістом та багатщі різного роду нюансами.

Злочин учиняється конкретною особою; він – явище одинакове, яке має відбиток індивідуальності. Існуюча ж у суспільстві злочинність – явище, яке відбиває стан суспільного організму, є наслідком соціальних умов життя суспільства; це відносно масова категорія, яка характеризується статистичними закономірностями. В злочинності проявляється не індивідуальна воля, а дія суспільних закономірностей. Злочинність виявляє такі зв'язки з іншими соціальними явищами, які відсутні або при наймі не можуть бути безпосередньо встановлені при аналізові індивідуальних злочинних проявів.

Неодинакові також причини й умови конкретного злочину, певного виду /групи/ злочинів і злочинності в цілому. У зв'язку з цим вважаємо необхідним виділяти: а/ причини й умови злочинності як відносно масового соціального явища /основні/; б/ причини й умови окремих видів /груп/ злочинів, тобто окремих часток злочинності /загальні/; в/ причини й умови конкретного злочину, індивідуальної злочинної поведінки. Функціональне призначення поняття основної причини /й умови/ злочинності в кримінології полягає в тому, щоб науково обґрунтувати, чому злочинність зберігається, існує, відтворюється у суспільстві. Загальні причини /й умови/ мають відповісти на запитання: чому у суспільстві скоюються ті чи інші види /групи/ злочинів. Поняття безпосередньої причини /й умови/ вводиться для того, щоб пояснити, чому дана особа скоїла конкретний злочин.

Перелічені причини й умови злочинності за рівнем їх дії перебувають в діалектичному співвідношенні загального, особливого та одиничного. Вони тісно пов'язані поміж собою. Основні причини й умови знаходять своє вираження у загальних причинах та умовах певних видів /груп/ злочинів і максимально конкретизуються в безпосередніх

• причинах та умовах окремих злочинів. Причини конкретного злочину в зв'язку з цим є не щось інше, як індивідуальний варіант основних причин злочинності.

У цій статті викладається наше розуміння тільки основних причин та умов злочинності, тобто питання про обумовленість, детермінацію злочинності в цілому. Причини й умови окремих видів /груп/ злочинів та конкретних злочинних проявів – це проблеми, що заслуговують самостійного викладу.

IV. Що ж слід розуміти під основними причинами й умовами злочинності? Відразу треба відзначити, що пов'язування цих причин виключно, як це було раніше з криміногенними якостями та властивостями особи винних, або тільки з проявами класової боротьби і наявністю "пережитків минулого", в суспільній та індивідуальній свідомості, або лише протиборством різних суспільно-економічних систем – це не є шлях до істини.

Для нас виправною, безпечною обставиною при вирішенні поставленої проблеми є те, що злочинність об'єктивно пов'язана з багатьма економічними, соціальними, суспільно-психологічними, організаційно-управлінськими, демографічними та іншими явищами і процесами, які в своїй сукупності /одні більшою мірою, інші – меншою детермінують її. Детермінувати/від лат. *determinare* – визначити/ означає обумовлювати, прирікати, опосередковувати, викликати. Детермінізм включає всі зв'язки, які виражають залежність об'єктів, явищ, їх існування та змінювання від будь-яких інших обставин¹. Існують різні види соціальної, в тому числі і криміногенної детермінації: кореляція /кореляційна залежність/, системно-структурний зв'язок, зв'язок становищ, причини, умови тощо.

Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою. При такому їх взаємозв'язку зміни в бік збільшення або зменшення деяких сторін в єдиному явищі відповідні зміни в іншому. Подібна кореляційна залежність щодо предмету, який нами вивчається, має місце, наприклад, між рівнем і структурою злочинності, з одного боку, і деякими соціально-демографічними процесами – з другого між рівнем злочинності і порогом року /добов/.

¹ Див.: Аскін Я.Ф. К вопросу о категориях детерминизма // Современный детерминизм и наука. – Новосибирск, 1975. – С. 44-45.

Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної системи з елементами іншої, більш високого рівня системи. Так, злочинність пов'язана з елементами системи правопорушень, яка вище і ширше системи, що аналізується. Вона стикається і опосередковується іншими видами поавопорушень – дисциплінарними, адміністративними, цивільно-правовими деліктами.

Зв'язок становищ – це опосередкування одного становища даної системи іншим. Коли ми говоримо про злочинність, то подібний зв'язок вбачається між окремими її частинами, які характеризуються їх антисоціальною спрямованістю, /наприклад, між корисною і насильницькою злочинністю, між первинною і рецидивною, між злочинністю неповнолітніх і злочинністю взагалі та ін./.

Причинами називаються такі явища /або сукупність взаємов'язаних явищ/, які породжують, викликають інші явища, – можливі їх наслідки. Причинність у суспільстві має соціальний, об'єктивний характер, тобто вона притаманна самим явищам дійсності. Враховуючи сказане, під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ та процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві.

До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують її причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку. Криминологія зараховує до умов злочинності ті об'єктивні обставини, що супроводжують її причини та взаємодіють з ними і тим самим сприяють виникненню і розповсюдженню злочинних проявів у суспільстві.

Злочинність у кінцевому підсумку є наслідком взаємодії всіх перелічених видів криминогенної детермінації. Тому хибно діють ті юристи-криминологи, які детермінацію злочинності зводять лише до причин та умов, оперують тільки двома термінами /"причини й умови злочинності"/. При цьому ігноруються інші види криминогенної детермінації. Щоб уникнути цього, детермінацію злочинності слід уявляти ширше, в справжньому світлі, включаючи до її поняття всі зв'язки, опосередкування і взаємодії злочинності з іншими соціальними явищами і процесами, тобто всі види криминогенної детермінації, називаючи їх сукупність терміном "фактори", "криминогенні фактори". Цей термін /від лат. *factor* – такий, що коїть, відтворює/ позначає рушійну силу якого-небудь явища, таку, яка обумовлює його характер. Тому під факторами злочинності розуміємо

О. всі ті соціальні явища і процеси, з якими вона пов'язана та взаємодіє, як і мають будь-яке детерміністичне, в тому числі і казуальне /причинно-наслідкове/ значення для пояснення того, що ж її породжує, виконає, обумовлює. Таким чином, криміногенні фактори – це родові поняття, яке включає в себе всі види криміногенної детермінації.

Звичайно, не всі фактори злочинності мають однікове, рівноцінне значення. Різноманітний вплив соціальних явищ на злочинність необхідно класифікувати, виділяючи серед них головні, другорядні та побічні. Зрозуміло, найбільш важливим і активним фактором злочинності є її причини. Вони породжують /продуцують/ злочинність. Але кримінологія, спираючись на методологію соціального детермінізму, при поясненні коренів, джерел злочинності не може обмежуватися тільки їх висвітленням. Вона повинна враховувати умови та інші криміногенні фактори, не забуваючи, що між ними відбувається постійна взаємодія: кожен із них впливає на всі інші та в свою чергу зазнає на собі їх вплив; вони діють опосередковано, через низку проміжних ланок, неоднозначно і мають ймовірний характер.

У фактори, злочинності треба розрізняти за їх змістом та характером "механізму" впливу на неї.

За першим критерієм можна підрозділити на економічні, соціально-психологічні, кримінально-політичні, організаційно-управлінські та інші криміногенні фактори. До останніх належать несприятливі природно-кліматичні умови, стихійні злигодні, неврожаї, небажані демографічні процеси, факти самого існування в суспільстві злочинності, правопорушень, а також інших явищ, що створюють фон злочинності. Всі перелічені вище криміногенні фактори різного змісту в своїй сукупності детермінують, обумовлюють злочинність.

За характером "механізму" впливу на злочинність її фактори виступають у ролі або причин, або умов, або інших детермінант.

Візьмемо останню групу факторів /інші фактори/. Їх зв'язок зі злочинністю виражається у вигляді простої взаємодії. Іноді цей зв'язок носить характер кореляційного, системно-структурного зв'язку або зв'язку станових. Відносно злочинності ця група факторів позбавлена причинно-наслідкового значення. Між тим явища і процеси, які належать до даної групи, все ж таки зв'язані зі злочинністю, впливають на неї, між ними є певні детерміністські зв'язки. Тому ми дану групу факторів і називаємо детермінантами злочинності.

Щодо "механізму" впливу на злочинність організаційно-управлінських та кримінально-політичних факторів /мається на увазі порушення принципів кримінальної політики/ то вони, впливаючи на злочинність, не породжують її, а тільки сприяють її збереженню, існуванню та відтворенню у суспільстві. Такі зв'язки між явищами з позицій детермінізму є нічим, як умовами злочинності.

А тепер про економічні, соціальні та суспільно-психологічні фактори. Їх зв'язок зі злочинністю має причинний характер. Соціальні явища і процеси, що складають зміст цих факторів, визначають, породжують злочинність. Вони розглядаються нами як її причини. Найближчою, першопорядковою причиною злочинності, є суспільно-психологічні фактори, точніше дефекти суспільної свідомості. Вони найближче прилягають до злочинності. Останні фактори із цього числа належать до причин другого порядку; вони впливають на злочинність опосередковано через суспільну свідомість, створюють необхідні об'єктивні передумови її існування та відтворення, породжуючи можливість суспільно забезпеченої поведінки окремих членів суспільства. Злочинність спричиняється дією і першопорядкових /суб'єктивних/ і другого-порядкових /об'єктивних/ причин: і економічно-соціальних умов життя суспільства, і суспільно-психологічних явищ.

Аналіз криміногенних факторів потребує підкреслити, що вони являють собою наслідок соціальних суперечностей, притаманних розвитку суспільства.

Отже, злочинність та її фактори пов'язані не з суспільними суперечностями як такими, а лише з окремими їх сторонами – негативними, консервативними, відживаючими. Ці негативні, тіньові сторони суперечностей створюють об'єктивні передумови існування і відтворення злочинності.

Стаття надійшла до редакції 18 лютого 1994 р.

В.П.ТИХИЙ, член-кор. АПН України

ПОНЯТТЯ СУСПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЛОЧИНИ ПРОТИ НЕЇ

В літературі і законодавстві все частіше застосовується термін "суспільна безпека", але її поняття до нинішнього часу ще достатньо не вироблене, а без цього, цілком зрозуміло, неможливо несумібно вирішити і проблеми кодифікації законодавства про відповідальність за злочини проти неї.